

Csapody Tamás

Abdai exhumálási jegyzőkönyvek¹

A bori munkaszolgálatra 1943-ban és 1944-ben elvitt, összesen mintegy 6000 zsidó munkaszolgálatos 1944 szeptemberében indult vissza Magyarországra. Radnóti Miklós kb. 3000 főt számláló csoportja, az ún. első lépcső, szeptember 17-én indult a Bor melletti „Berlin” lágerből, és hosszú, viszontagságos út után valamikor október 20. és 28. között érkezett meg Szentkirályszabadjára. Néhány napos itt-tartózkodás után Radnóti csoportja, valamikor október 30. és november 2. között, indult el gyalogmenetben Hegyeshalom felé. A kb. 1500 főt számláló bori csoport az éjszakákat vélhetően Gyulafirátóton, Zircen, Veszprémvarsányban, Pannonhalmán (Gyórszentmártonban), Ménfőcsanakon, Öttevényben és Mosonmagyaróváron töltötte. A legyengült, megvert és mozgásképtelen munkaszolgálatosokat – köztük Radnótit – a gyalogmenet végén haladó lovas szekerekre rakták. A kanonizált változat szerint Tóth András hadapródörmester vezette, összesen ötfős bori katonai keretkülönítmény a lovas kocsin lévőket a Győr melletti Abda község határában, a Rábca folyó bal partján kivégezte. A kivégzett 22 bori zsidó munkaszolgálatos exhumálására és agnoszkálására valamikor 1946. június 5-e és június 23-a között került sor. Az exhumált testek a Győr-szigeti izraelita temetőbe kerültek, ahonnan Radnóti Miklós földi maradványait 1946. augusztus 12-én szállították Budapestre. Radnóti Miklós harmadik temetésére a budapesti Kerepesi temetőben került sor 1946. augusztus 14-én.²

Az abdai kivégzés történetét többen, többféleképpen megírták. De akárcsak a Szentkirályszabadja–Abda közötti történeteknek, úgy az exhumálás és agnoszkálás körülményeiről is keveset tudunk. Pontosabban megfogalmazva: sok információ és feldolgozás áll rendelkezésünkre, de ezek megalapozottsága megkérdőjelezhető. Ennek oka pedig abban keresendő, hogy már a szerzőknek sem állt rendelkezésükre megfelelő dokumentáció, valamint, hogy azok az írott források, amelyekből ők még dolgozhattak, mára már nem lelhetők fel, sorsuk ismeretlen.

A Radnóti halálával foglalkozó irodalom egyik legfontosabb dokumentuma az ún. abdai exhumálási jegyzőkönyv, vagy a különböző néven nevezett jegyzőkönyvek. Az alábbiakban ezek eredetét, történetét veszem számba és teszem kritikai elemzés tárgyává.

1 A tanulmány megírását a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) által biztosított alkotói támogatás tette lehetővé (Nytsz.: 2502/0796).

2 A bekezdésben szereplő „valamikor” időpont-meghatározások abból erednek, hogy kutatásaim szerint a szakirodalomban egymástól lényegesen eltérő időpont-meghatározások szerepelnek. Ezek forrásaira, továbbá Radnóti Miklós halálának nem kanonizált forgatókönyveire jelen tanulmányban nem térek ki.

A Ruppenthál-visszaemlékezés

A fellelhető források egybehangzóan állítják, hogy az abdai exhumálás során készült jegyzőkönyv. Ennek egyik, a témában leggyakrabban emlegetett forrása az abdai exhumálást és agnoszkálást végző volt megyei bírósági orvos, dr. Ruppenthál Miklós³ 1970-ben kelt feljegyzése⁴. Az eredetileg kézzel írt, 12 oldalas feljegyzést⁵ a témában legtöbbször idézett három szerző különbözőképpen nevezi meg. A feljegyzés létezéséről elsőként (1972) Kószegi Ábel⁶ tanár adott hírt a *Töredék* című könyvében. Kószegi egy bekezdést közölt a Ruppenthál-feljegyzésből *Részlet Dr. Ruppenthál Miklós leveléből*⁷ címmel.⁸ Ezt követte Hulesch Ernő⁹ győri helytörténész publikációja (1989). A később több kiadást is megélt könyvében Hulesch közölt egy Ruppenthál Miklóstól származó szöveget, amelyben az orvos szakértő többek között az abdai exhumálásról nyilatkozott.¹⁰ A pontos hely és időpont megnevezése nélkül közzétett, tehát eleve kontrollálhatatlan szöveg azt a benyomást kelti, mintha Hulesch interjút készített volna Ruppenthál Miklóssal. Hulesch azonban egyes részletek kihagyásával, de szó szerint közli a Ruppenthál feljegyzést. (Tehát nem készített vele interjút és nem lehet tudni, hogy bármikor is találkozott volna vele!) A Ruppenthál-feljegyzés legközelebb Gerencsér Miklós¹¹ író könyvében bukkant fel (1998). Gerencsér az *Abdai talányok* című könyvének *Ruppenthál-kézirat* című fejezetében közli a teljes Ruppenthál-feljegyzést (faximile és egyben nyomtatott formában)¹². A Ruppenthál-feljegyzés vélhetően eredetiről készült, Hulesch Ernőtől származó fénymásolata a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában megtalálható.¹³ Adott tehát egy,

3 Dr. Ruppenthál Miklós (? 1898. ? – Győr, 1982. 03. 12.) bírósági orvos.

4 Dr. Ruppenthál Miklós feljegyzése. Kelt: Győr, 1970. április 20. Radnóti Miklós halálával kapcsolatos iratok 1945–1946. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltár. Levéltári jelzete nincs.

5 Az eredeti egy feltehetően kockás füzetbe, kézzel írt, 12 oldalas (A/5) szöveg. Az első oldalon dr. Ruppenthál Miklós neve, beosztása és címe szerepel, de az utolsó oldalon nem szerepel az aláírása.

6 Kószegi Ábel (a. n.: Rommel Erzsébet, Budapest, 1940. 07. 14. –) magyar-történelem szakos tanár, író, szerkesztő. Szeretném megköszönni Kószegi Ábelnek segítségét!

7 Kószegi Ábel: *Töredék. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 69.

8 Dr. Ruppenthál Miklós kétoldalas (A/4), gépírással visszaemlékezését postai úton megküldte Kószegi Ábelnek, egy szintén kétoldalas, kézzel írt és általa aláírt levél kíséretében. Kelt: Győr, 1970. 04. 20.

9 Hulesch Ernő (a. n.: Kilima Margit, Eszterháza / Fertőd /, 1921. 05. 06. – Győr, 2005. 04. 17.) kertész-mérnök, újságíró, író, helytörténész.

10 Hulesch Ernő: *Stációk. Dokumentumriport Radnóti Miklósról*. Győr Megyei Lapkiadó Vállalat, Győr, 1989. 59–60. A Ruppenthál-feljegyzést Hulesch máshol is közli, de már *Dr. Ruppenthál Miklós visszaemlékezése* címmel. Hulesch Ernő: *Tarkölövés. Dokumentumriport Radnóti Miklósról*. Ötödik, javított és bővített kiadás. SZIF-UNIVERSITAS, Győr, 2000. 63–65.

11 Gerencsér Miklós (a. n.: Feicher Valéria, Győr, 1932. 12. 04. – Aszófő, 2010. 05. 17.) újságíró, lapszerkesztő, író. Szeretnék köszönetet mondani Gerencsér Miklósnak segítségéért!

12 Gerencsér Miklós: *Abdai talányok. A Radnóti-mítosz cáfolata*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1998. 255–266. (faximile), 156–160. (nyomtatott szöveg). Gerencsér Miklós személyes közlése szerint (Aszófő, 2009. 09. 21.) a Ruppenthál-feljegyzés Ruppenthál Miklós özvegyétől származik, aki azt 1994 húsvétján fénymásolásra kölcsönadta neki. Gerencsér ugyanezt le is írta idézett könyvében (Uo. 160–161.).

13 A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában lévő, levéltári azonosítóval el nem látott, *Radnóti Miklós halálával kapcsolatos iratok* címet viselő dossziében fellelhető hétoldalas fénymásolat, rajta a levéltár pecsétje. Az eredeti egy feltehetően kockás füzetbe, kézzel írt, 12 oldalas (A/5) szöveg. Az első oldalon dr. Ruppenthál Miklós neve, beosztása és címe szerepel, de az utolsó oldalon nem

az abdai exhumálásról beszámoló Ruppenthál-feljegyzés, amelyet három szerző, két név megjelöléssel idéz (Kószegi: részlet Ruppenthál Miklós levéléből; Gerencsér: Ruppenthál-kézirat), ill. interjúként idéz (Hulesch).¹⁴

A Ruppenthál-feljegyzés első mondata úgy hangzik, hogy: „Ezt a feljegyzést a nyilas terrornak azokról az áldozatairól, vértanúiról készítettem, akik között Radnóti Miklóst is talál-
tuk.” A szöveg folytatásában pedig az olvasható, utalva a szintén Ruppenthál részvételével 1945-ben és 1946-ban végzett mosonszentmiklósi és hegyeshalmi exhumálásokra is, hogy „...a legyilkoltak személyazonosságának megállapítása céljából a tömegsírból óvatosan kiemel-
tük az előrehaladott oszlásban lévő holttesteket, és a még megállapítható jellemző adatokat részletesen vettük jegyzőkönyvbe. Az összesen több mint száz oldalt kitevő jegyzőkönyvekbe bediktáltuk – a kihantolt holttestek magasságát, az áldozatok alkatának leírását, hajzatát, szemük színét, fogazatát, esetleg régebbi műtét hegét, vagy valamilyen testrészt hiányát”.¹⁵ Ugyanitt Ruppenthál azt is közli, hogy „A helyszíni szemlékről, kihantolásokról és boncolásokról csak egy-egy példányban írtak jegyzőkönyvet bírósági jegyzők, leírva azt, amit mi ketten¹⁶ orvos szakértők diktáltunk nekik. Ezekről a bírósági eljárásokról külön feljegyzéseket nem készítettünk, már azért sem, mert kora reggeltől késő estig heteken keresztül naponta a boncolással voltam teljesen elfoglalva”.¹⁷

A Ruppenthál-feljegyzésre a szakirodalom gyakran hivatkozik úgy, mintha ez lenne az abdai exhumálási jegyzőkönyv. A Radnóti exhumálása után 24 évvel íródott feljegyzés azonban nem exhumálási jegyzőkönyv. A Ruppenthál-feljegyzés voltaképpen Ruppenthál késői visszaemlékezése, amelyből képet alkothatunk az exhumálási jegyzőkönyv tartal-
máról és formájáról.

Nagy József szemelvényei

Az abdai exhumálásról készült jegyzőkönyv létezését más, kevésbé ismert források is alátámasztják.

Ferencz Győző¹⁸ irodalomtörténész *Radnóti Miklós élete és költészete* című könyvében (2005) történt először említés arról, hogy Dienes András¹⁹ irodalomtörténész birtokába került Nagy Józsefnek, a Magyar Központi Híradó²⁰ győri vezetőjének az abdai kivég-
zésről és exhumálásról 1946-ban készült kivonatatos irata.²¹ A kétoldalas irat, amelynek

szerepel az aláírása. Szeretnék köszönetet mondani a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltár igazgató-főlevéltárosának, Néma Sándornak és főlevéltárosának, Áldozó Istvánnak segítségükért!

14 A szerzők által idézett szövegek teljesen megegyeznek egymással, tehát mindhárom esetben ugyanarról a Ruppenthál feljegyzésről van szó.

15 A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában lévő kézirat. 7.

16 Dr. Ruppenthál Miklós és dr. Lugossy István győri törvényszéki orvos. A Ruppenthál-visszaemlékezés szerint 1970-ben dr. Lugossy István már nem élt.

17 A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában lévő kézirat. 3.

18 Ferencz Győző (a. n.: Moód Rózsa, Budapest, 1954. 04. 04. –) költő, műfordító, esszéista, irodalom-
történész. Szeretném megköszönni Ferencz Győző segítségét!

19 Dienes (Gyenes) András (Kassa, 1904. 11. 30. – Balatonalmádi, 1962. 08. 30.) író és irodalomtörté-
nész, az MTA Irodalomtörténeti Intézet tudományos kutatója.

20 Nagy József (? 1901 ? – Győr, 1987. 02. 26) Aranytollas újságíró (1980).

A Magyar Központi Híradó Rt. a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió integrálásával jött létre (1945. 06. 01. – 1949. 08. 19.). Elnöke Ortutay Gyula volt 1945 és 1947 között.

21 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 702–704.

két formátuma is létezik²², a *Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból* címet viseli.²³ Nem tudjuk, hogy Dienes András, az életének utolsó két évében Radnóti halálával foglalkozó kutató honnan és mikor kaphatta meg az összefoglalót. Tudjuk viszont, hogy Dienes 1962. augusztus végén Budapestről vonaton egy balatonalmádi üdülőbe utazott, hogy nyugodt körülmények között megírja, befejezze a Radnótiról szóló könyvét. *A vonaton eltűnt az irattáskája, vele a jegyzetek és a kézirat.*²⁴ Dienes néhány nappal később Balatonalmádiban, szívelégtelenségben meghalt. A feltételezés szerint Dienestől a belügyi szervek ellopták kézitáskáját, aminek tartalma sem Dienes haláláig, sem pedig azóta nem került elő. Dienes azonban – Ferencz Győző közlése szerint – még halála előtt, 1962-ben megküldte Radnóti Miklósnénak Gyarmati Fanninak²⁵ Nagy József kivonatos iratát.²⁶ Ebből az is kiderül, hogy Nagy József szemelvényei egy Orbán nevű rendőr százados²⁷ által rendelkezésére bocsátott iratanyagból készült. Az Orbán-iratanyag minden bizonnyal azonos a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya által elrendelt és a Győr-Sopron Megyei Népügyészség által folytatott nyomozás anyagával (1946). (Ennek létezéséről tudunk, de a teljes nyomozati anyag időközben eltűnt.)

Nagy József az Ortutay Gyula²⁸ elnökségével működő Magyar Központi Híradó győri kirendeltségének tagja vagy vezetője volt. Ortutay Gyulától azt a megbízatást kapta, hogy kísérelje figyelemmel a nyomozást. Nagy József telefonon tartotta a kapcsolatot felettesével, neki jelentett és a szemelvényeket is neki írta 1946. augusztus 14-én.²⁹

Nagy József szemelvényeiben két bekezdés foglalkozik az abdai exhumálással, és egy bekezdés konkrétan Radnóti agnoszkálásával. Nagy József szemelvényeiben az áll, hogy az abdai exhumálással kapcsolatban két jegyzőkönyv készült 1946 júniusában: egy „ismeretlen holttestek szemléjéről és boncolásáról”³⁰, valamint egy „Összesített orvosi véle-

22 A Nagy József által készített irat két példánya egymással tartalmában megegyezik, azzal a különbséggel, hogy az egyikben szerepel Nagy József saját kezű aláírása és egy „Igen tisztelt Elnök Úr!” bejegyzés (tanulmányomban ezt a változatot használtam). Ennek alapján nyilvánvaló, hogy az irat címzettje Ortutay Gyula elnök, Nagy József felettese volt.

23 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. Feldolgozás alatt.

24 Kőszegi Ábel: *Töredék*. Uo. 72. Kőszegi Ábel ezt megerősítette nekem címzett elektronikus levelében (Budapest, 2009. 08. 26.).

25 Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (Budapest, 1912. 05. 08. –), középiskolai és főiskolai tanár, akit Radnóti Miklós 1935-ben vett feleségül.

26 Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Uo. 702–703.

27 Orbán Miklós rendőr százados. A Magyar Államrendőrség Győri Városi Főkapitányságon szolgálatot teljesítő Szociáldemokrata Párt tag Orbán Miklóst a Győr Városi Főkapitányság Politikai Osztályának vezetőjévé 1946. 03. 21-én nevezte ki a belügyminiszter. MOL XIX.–B–13–b. Magyar Államrendőrség Vidéki Kirendeltség 1945–1951. Koppány Ferenc áthelyezése és Orbán Miklós megbízása. Budapest, 1946. 03. 21. Nytsz.: 223.208/1946. IV–12.B. M. sz.

28 Ortutay Gyula (Szabadka, 1910. 03. 24. – Budapest, 1978. 03. 22.) néprajzkutató, politikus, az MTA tagja, Radnóti Miklós szegedi évfolyamtársa és barátja.

29 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. Nagy József saját kezű aláírásával ellátott példány második oldalának alján ez a feljegyzés olvasható: „Igen tisztelt Elnök Úr! Szíves elnézését kérem, hogy a telefonbeszélgetés elhúzódása miatt csak elkésve érkeztem a Fehér hajóba. Magyar szerkesztő átadta az üzenetet, a jegyzőkönyvek vonatkozó részeit a fentiekben kiírtam. Figyelemmel kísérem, ha újabb fejlemény lenne, azt is jelentem. Rövid telefonüzenetet kérek, hogy jelen levelem megérkezett. Tisztelő híve”. Kelt: Győr, 1946. augusztus 14.

30 Kelt: Abda, 1946. 06. 19.

mény” című.³¹ Nagy József leírása alapján az első jegyzőkönyvről tudjuk, hogy a boncoláson jelen volt dr. Zobay András törvényszéki bíró, egyben vizsgálóbíró, dr. Kováts Zoltán törvényszéki jegyző, egyben jegyzőkönyvvezető, dr. Lugosy István³² törvényszéki orvos és dr. Ruppenthál Miklós tisztiorvos. Ennek a jegyzőkönyvnek volt egy külön bevezetője, és a jegyzőkönyvhöz csatoltak külön „bonctani vázlatokat” („boncjegyzőkönyvet”) is.

Nagy József idéz is a jegyzőkönyv „Bevezetése”-ből, miszerint „*Célszerűségi okokból, továbbá idő és költségkímélés elérése végett a szokásos eljárástól eltérően a test üröket csak ott nyitjuk meg, ahol külsérelmi nyomok eredményt ígérnek. Ezzel szemben ismeretlen hullák későbbi felismerhetősége okából, hogy a beérkezendő személyazonossági adatokat kellőképpen kiértékelhessük, a ruházatot és a hulláknál talált használati tárgyakat különös gonddal fogjuk a jegyzőkönyvbe foglalni*”.³³ Nagy József „a jegyzőkönyvhöz csatolt bonctani vázlatok”-ból idézve közli, hogy „*a sérüléseket egyénenként különböző színű vonalakkal jelöljük meg és egyes hullákról szóló jegyzőkönyvi sorszámozásokat ugyanilyen színnel számozzuk. Ugyanilyen szín kerül az esetleg csatolandó bűnjelekre is. A boncjegyzőkönyvek személyenként a következő módon tagolódnak: I. Ruházat, II. Külvizsgálat, III. Belvizsgálat, IV. Vélemény*”.³⁴

Az egy nappal később, ismeretlen helyen készült másik, „Összesített orvosi vélemény” címet viselő jegyzőkönyvet – írja Nagy – Ruppenthál és Lugosy írta alá. Ebből Nagy József annyit idéz, hogy „*A tömeges gyilkosság elkövetésének időpontjáról mintegy 1,5–2 évvel datáljuk vissza a rothadás fokát, a ruházat állapotát a talajviszonyokkal hozva összefüggésbe. A halálozás időpontját 1944 őszére kellett megállapítani. A lövések általában hátulról előrehaladó irányúak (tarkó-arc) voltak azonban ellenkező irányú lövések is. A bűncselekmény 22 egyén életének erőszakos módon való kioltásában állott*”.³⁵

Nagy József szemelvényében a két jegyzőkönyv idézése között egy Radnóti agnoszkálásáról szóló nyolcsoros bekezdés is található. A leírás olyan, mintha az agnoszkálás során megtartáltak közül kiemelné a „12. sz” alatt nyilvántartott Radnóti Miklóst. Nagy József ezt írja itt: „*I. kb. 170 cm hosszú steppelt szürke kabát, kötött nadrág, turista bakancs. – II. A holttestet derékban kettévált, igen kevés szapanná vált lágyrész, nyitott testürökkel. Tarkópikkely baloldalán belövés, fejtetőnél kilövés. Hajzat világos barna, felső fogsorban elől hiányos fogazat, alul 1-1 sárga korona. – IV. Tarkón fejtető irányú koponya lövés, rögtöni halállal. – Jegyzet: Radnóczi /Radnóti/ Miklós költő Budapest, Pozsonyi út 1–4. sz. lakosra valló személyi adatok, arcképes igazolvány*”.³⁶ György István³⁷ író, volt bori munkaszolgálatos ismerhette Nagy József szemelvényeit, vagy pedig az eredeti jegyzőkönyveket. György István az 1957-ben megjelent a *Halálraítéltek* című, regényes visszaemlékezésében szó szerint, de forrásjelölés nélkül idézett a jegyzőkönyvből és az agnoszkálás leírásából.³⁸ A György István által idézett részletek pontosan megegyeznek Nagy József szemelvényeiben szereplő „Összesített orvosi vélemény”-ben és a Radnóti agnoszkálásáról közölt részekkel.

31 Kelt: ?, 1946. 06. 20.

32 Dr. Lugosy István orvos nevét Hulesch Ernő műveiben dr. Lugossy Istvánként írja le.

33 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. 1.

34 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. 1.

35 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. 2.

36 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. 1.

37 György István (Budapest, 1912. 08. 13. – Budapest, 1977. 01. 01.) tisztviselő, író, újságíró. György István nem Radnóti-val egy lépcsőben indult el Borból.

38 „A halálozás időpontját 1944 őszére kellett megállapítani. A lövések általában hátulról előre haladó irányúak. A bűncselekmény 22 egyén életének erőszakos módon való kioltásából állott... Radnóti Miklós költő, Budapest, Pozsonyi út 1–4. sz. lakosra valló személyi adatok, arcképes igazolvány. Tarkón fejtető irányú koponyalövés, rögtöni halállal...” György István: *Halálraítéltek* (kisregény). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957. 230.

A szemelvények eredeti forrása nem fellelhető, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy a szemelvény által leírtak mennyire hitelesek. Nem tudjuk megválaszolni, hogy Nagy József idézett szemelvényében a II. pontot miért a VI. pont követi, miért van pontatlanul feltüntetve a költő lakhelye, és egyáltalán, hogy kerülhetett egy agnoszkálási jegyzőkönyvbe Radnóti Miklós neve mellé, hogy „költő”.³⁹ Magát az aláírt és dátumozott szemelvényeket azonban hitelesnek fogadhatjuk el.

Több abdai exhumálási jegyzőkönyv létezéséről Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni is beszámolt naplójában. Gyarmati Fanni 1946. augusztus 19-én kelt naplóbejegyzésében 13 oldalon keresztül írta le győri útjának, azaz Radnóti Miklós földi maradványainak hazahozatalának történetét.⁴⁰ Naplójában azt írta, hogy 1946. augusztus 12-én Győrben a Fehér hajó étteremben⁴¹ Ortutay Gyula szervezésében és társaságában találkozott⁴² az „Orbán százados nevű rendőrtiszt”-tel, az abdai kivégzés ügyében nyomozó rendőrrel. Orbán „elhozta a pontos exhumálási jegyzőkönyveket, rekonstruált rajzokat, hol érte őket a lövés. Pontos leírással a megtalálás állapotában”. Erről a találkozóról és az általa látott exhumálási jegyzőkönyvekről nem számolt be győri útkiról egyébként naplójában részletesen író Ortutay Gyula.⁴³ Ugyanakkor Ortutay naplójában egy közelebből meg nem nevezett „rendőri lelet”-ről tesz említést, amely szerint „a holttest már két részre váltan került elő az abdai (Győr melletti) árterület tömegsírjából”.⁴⁴ Ortutay elejtett megjegyzése a költő „két részre váltan előkerült testéről” arra utal, hogy ismerhette a Fehér hajóban bemutatott exhumálási jegyzőkönyveket. Mindenképpen ismerhette viszont a „derékban kéttévált” holttestről beszámoló Nagy József-szemelvényeket, hiszen az neki készült. Az étterembe egyébként Nagy József is hivatalos volt, azonban oda csak elkésve érkezett meg.⁴⁵

„Az exhumálási jegyzőkönyv” közölt részei

Kőszegi Ábel már idézett *Töredék* című művében hosszú részleteket közöl egy bizonyos abdai „exhumálási jegyzőkönyvből”.⁴⁶ A forrásmegjelölés nélküli, kihagyásokkal és névrövidítésekkel közölt anyagban az Abdánál kivégzett 22 személy közül 12-ről – köztük Radnóti Miklósról – történik említés. Kőszegi itt elsőként közölt szó szerinti, hosszabb részleteket egy közelebből meg nem nevezett „exhumálási jegyzőkönyvből”. Hulesch

39 Radnóti Miklós pontos lakhelye Budapest V. kerület, Pozsonyi út 1. II. emelet 3. volt. Az abdai exhumálás során talált dokumentumokon a hibátlan cím olvasható. Ferencz Győző közli exhumálásakor megtalált dokumentumok pontos leírását (uo. 706–712.). Az MTA honlapján ezen dokumentumok többsége is szkennelt formában olvasható (<http://radnoti.mtak.hu/hu/06.htm>).

40 Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni kéziratos naplója. Budapest, 1946. 08. 19., 1–13. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában. Feldolgozás alatt.

41 A Fehér hajó Étterem ma Fehér Hajó Panzió néven üzemel Győrben (Kiss Ernő utca 4.).

42 Gyarmati Fanni ebben a naplórészletben nem tesz említést arról, hogy a Fehér hajó étteremben Baróti Dezső, valamint Tolnai Gábor irodalomtörténészekkel, a költő barátaival együtt látták az exhumálási jegyzőkönyveket. Naplójának más részleteiből (uo. 6.), továbbá Ortutay Gyula naplójából (Napló 1. 1938–1954. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009. 371.) viszont pontosan tudjuk, hogy együtt mentek Győrbe a költő földi maradványainak hazahozatala miatt. Így minden bizonnyal ők is ott voltak az étteremben, akárcsak a Gyarmati Fanni naplójában megemlégtett két győri újságíró (Uo. 10.).

43 Ortutay Gyula: *Napló 1. 1938–1954.* Alexandra Kiadó, Budapest, 2009. 370–372.

44 Ortutay Gyula: *Napló 1. 1938–1954.* Uo. 370.

45 Szemelvények a dr. Radnóti Miklós és 21 társa halálára vonatkozó bűnügyi iratokból. Uo. 2.

46 Kőszegi Ábel: *Töredék.* Uo. 67–68.

Ernő a már idézett *Stációk* című kötetében *Abdán exhumált holttestek zsebeiben talált iratok* címmel és *Az abdai exhumálási jegyzőkönyvből* aláírással közölt egy faximilét is. A könyvben egymás alá másolt két faximile részlet két Abdánál kivégzett személyre, az 5-ös számmal megjelölt Glücksmann Mihály és a 12-es számmal megjelölt Radnóti Miklós agnoszkálására vonatkozik.⁴⁷ Gerencsér Miklós már szintén idézett *Abdai talányok* című kötetében ugyanezt a két nevet közli, ugyanilyen tartalommal és formában (faximile, cím, aláírás).⁴⁸ Kőszegi és Gerencsér esetében sikerült utólag megtudni az általuk közölt dokumentumok származási helyét: Kőszegi Ruppentháltól kapta meg a már említett Ruppenthál-jelentéssel együtt (1970)⁴⁹, míg Gerencsér Hulesch könyvéből vette át.⁵⁰ Hulesch esetében csak azt tudjuk, hogy birtokában volt a bővebb exhumálási jegyzőkönyv, de azt nem adta át más, tőle származó exhumálási dokumentumokkal együtt a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárnak. Hulesch az exhumálási jegyzőkönyv másolati példányát az abdai helytörténésznek, Somogyi Évának⁵¹ adta át 2004-ben. Ennek alapján került összeállításra az Abdánál lévő Radnóti-emlékhelyen olvasható kivégzettek listája (2004).⁵² Somogyi Éva közölte, hogy a Hulesch-anyagot valahol gondosan őrzik, de az jelenleg nem fellelhető.⁵³

Tudható tehát, hogy Huleschnek és Kőszeginek egyaránt birtokában volt ugyanaz az exhumálási jegyzőkönyv. Kőszegi Ábel és Somogyi Éva egybehangzóan állítja, hogy az általuk látott exhumálási jegyzőkönyv másfél-két oldal terjedelmű, géppel írt dokumentum volt.⁵⁴ A múlt idő használata azért indokolt, mert Kőszegi az exhumálási jegyzőkönyvet átadta (1984) Csaplár Ferenc⁵⁵ irodalomtörténésznek, a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) tudományos főmunkatársának. Erről hivatalos átvételi elismervényt állítottak ki.⁵⁶ Az eredetileg fotózásra átadott „1 fólia gépiratmásolat”, az „abdai tömegsír exhumálási

47 12./ „Dr. Radnóti Miklós névre szóló névjegy. Levélboríték dr. Radnóci Miklós Budapest, V. Pozsonyi u. 1. sz. alatti lakosnak címezve. Keresztlevél dr. Radnóci (sic!) Miklós részére, Szül. 1909. május 5. Budapesten. ~~lakik~~ (sic!) kiállítva 1943. május 16-án Budapesten, a Szent István Bazilika Plébános által. különféle iratok, kettő aranyfog, polgári személyi lap dr. Radnóci Miklós részére. Anyja Grosz Ilona, Apja, ... Szül. 1909. május 5. Budapesten. Fejlövés.” Hulesch Ernő: *Stációk*. Uo. 81.

48 Gerencsér Miklós: *Abdai talányok*. Uo. 268. A Hulesch és Gerencsér közlése teljesen megegyezik egymással.

49 Kőszegi Ábel postai úton kapta meg dr. Ruppenthál Miklóstól a teljes anyagot, amiből kivonatossan közölt részleteket idézett művében.

50 Gerencsér Miklós közlése. Telefoninterjú, 2009. 09. 26.

51 Somogyi Éva (a. n.: Cziráki Magdolna, Rábapatona, 1941. 04. 17. –) dekoratőr, újságíró, szerkesztő, az *Abdai Hír-Lapok* című havilap főszerkesztője. Somogyi Éva közlése szerint a géppel írt exhumálási jegyzőkönyv egy (A/4) oldal terjedelmű volt. Telefoninterjú, 2009. 10. 20. Szeretném megköszönni Somogyi Éva és Balogh Sándorné tanárnő segítségét!

52 Radnóti Miklós halálának 60. évfordulóján állították fel a neveket tartalmazó márványtáblát. A márványtáblán szereplő 22. névnél ez áll: „Ismeretlen (Opitz?)”. Opitz nevű kivégzett (exhumált) személyre egyik exhumálási jegyzőkönyvben sem történik semmilyen utalás.

53 Somogyi Éva közlése. Telefoninterjú, 2009. 10. 20.

54 Kőszegi Ábel (telefoninterjú: 2009. 08. 25.) és Somogyi Éva közlése (telefoninterjú, 2009. 10. 20.).

55 Csaplár Ferenc (Baja, 1940. 11. 27. – Budapest, 2007. 05. 11.) tanár, kritikus, irodalomtörténész, a Kassák Lajos Múzeum volt igazgatója.

56 Átvételi elismervény. A PIM példányával és a PIM pecsétjével ellátott hivatalos papírt Csaplár és Kőszegi egyaránt aláírta. Kelt: Budapest, 1984. 02. 20. Rögzítésre került az exhumálási jegyzőkönyv visszaadásának időpontja is (1984. 03. 10.).

jegyzőkönyve”⁵⁷ végül nem került visszaadásra Kőszeginek. Pontosabban: Kőszegi az exhumálási jegyzőkönyvnek csak az első oldalát kapta vissza, a második oldalát nem. Kőszegi emlékezete szerint az átadott anyagokat Csaplár egy fadobozba helyezte el. Kőszegi 2005-ben, Ferencz Győző kérésére szeretett volna utánanézni az általa leadott jegyzőkönyvnek.⁵⁸ A PIM-ben Csaplár segítségével megtalálták a dobozt, benne az átvételi elismervényt, valamint az eredetileg „kétoldalas irat első oldalának két fényképnegatívját”.⁵⁹ Tehát nemcsak Hulesch példánya, de a Kőszegi–PIM példány is hozzáférhetetlen és lappang valahol.⁶⁰

Spiegel-jegyzőkönyv

A Kőszegi–PIM és egyben a Hulesch-féle exhumálási (továbbiakban: Kőszegi-jegyzőkönyv) egyik másolati példányát sikerült megtalálnom. A Győri Izraelita Hitközségnél folytatott kutatásom során (2009) kerültem kapcsolatba Spiegel Mariann⁶¹ zongoratanárnővel, a hitközség volt elnökének leányával. Spiegel Károlynak⁶², a Győri Izraelita Hitközség volt elnökének⁶³ hagyatékában megvolt ez a másfél oldalas dokumentum (továbbiakban: Spiegel-jegyzőkönyv). Spiegel Mariann a dokumentumot szkennelte, majd az eredeti másolatot személyesen vitte el (2005) az izraeli Cfátban lévő Magyar Nyelvtületről Származó Zsidóság Emlékmúzeumába.⁶⁴ A Spiegel-jegyzőkönyvet összehasonlítva⁶⁵ a Cfátból is kézhez kapott szkennelt változattal⁶⁶ teljes azonosságot találtam. (Vélhetően a szkennelés különböző minőségéből eredően a cfáti példány bal felső sarkában egy halvány, nehezen kivehető, kézzel írt szám /15?/ is található.) A Spiegel–cfát-i és a Kőszegi Ábeltől szintén szkennelt formában kézhez kapott⁶⁷ másolat tartalmukban és formájukban megegyeznek. A Kőszegi-jegyzőkönyv bal felső sarkában azonban szám nem olvasható, viszont kitarakás nyomai láthatók.

57 Az átvételi elismervény másolatát külön-külön megkaptam Kőszegi Ábeltől (Budapest, 2009. 09. 26.) és Varga Katalin irodalomtörténésztől, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársától (Budapest, 2009. 10. 01.). (A PIM-ben lévő dokumentumnak nincsen iktatószáma.) Szeretném megköszönni Varga Katalin segítségét!

58 Kőszegi Ábel közlése. Telefoninterjú, 2009. 08. 25.

59 Ferencz Győző elektronikus levele, Budapest, 2009. 09. 25.

60 A Hulesch- és a Kőszegi–PIM exhumálási jegyzőkönyv vagy annak első oldala még soha nem került publikálásra.

61 Spiegel Mariann (a. n.: Sümegi Alice, Győr, 1946. 08. 08. –). Szeretném megköszönni Spiegel Mariannak a segítségét és az exhumálási jegyzőkönyv közléséhez való hozzájárulását.

62 Spiegel Károly (a. n.: Krausz Berta, Horvátkimle, 1902. 10. 25. – Győr, 1991. 05. 13.) építési, beruházási, pénzügyi vezető, főkönyvelő.

63 Spiegel Károly Győrben nevelkedett. A budapesti gettóban szabadult fel, majd visszatért Győrbe, ahol az Elhagyott Javak Állami Szervezetének irodáját vezette és 1946. 01. 09-től a Győri Izraelita Hitközség egyik tisztségviselője lett. Különböző győri kereskedelmi vállalatoknál főkönyvelő (1949–1969) és időközben a Győri Izraelita Neológ Hitközség – kétszer is megválasztott – elnöke volt (1949–1953 és 1959–1962).

64 Cfát/Safedi/Szefad: <http://www.hjm.org.il>.

65 Spiegel Mariann e-mail küldeménye. Győr, 2009. 09. 20.

66 Cfát e-mail küldeménye, 2009. 12. 03. Magyar Nyelvtületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma. E.6377 (H.471.16990) és E.6380 (H.471.16993).

67 Kőszegi Ábel e-mail küldeménye. Budapest, 2009. 09. 25.

A Kőszegi–Spiegel jegyzőkönyv megnevezése „Abdán exhumált testek zsebeiben talált iratok”. Az összesen másfél oldalas, géppel írt szöveg első oldala 13 exhumált halottat sorol fel. A jegyzőkönyv második oldalának megnevezésén mindössze annyi szerepel, hogy „Abda” és azon 9 exhumált személy kerül felsorolásra. A számozatlan második, szintén géppel írt oldal (fél oldal) az első oldallal megegyező módon és formában készült, tehát a két oldal összetartozása vitán felüli. Mindkét oldal feltűnő hiányossága viszont, hogy azokon nem található fejléc, aláírás, pecsét, dátum, iktatószám, sőt a keletkezésének körülményeire utaló bármilyen azonosító jel sincsen. Mindezek hiányában azt kell megállapítani, hogy ez a jegyzőkönyv nem tekinthető hitelesnek.⁶⁸

A Kőszegi–Spiegel jegyzőkönyv semmiképpen nem nevezhető „az abdai exhumálási jegyzőkönyvnek”. Ez a jegyzőkönyv legfeljebb csak egy melléklete, kiegészítése lehetett a sokkal részletesebb, sokkal terjedelmesebb és dátumozott, aláírt, pecséttel ellátott stb. exhumálási jegyzőkönyvnek (Ruppenthál-visszaemlékezés) vagy jegyzőkönyveknek (Nagy József szemelvényei). Lehetséges, hogy a Kőszegi–Spiegel jegyzőkönyv eredeti forrásból készült kivonat.

Lehetséges források

A bármilyen néven nevezett abdai exhumálási jegyzőkönyvek számos helyen lehetnének fellelhetők. Kézenfekvő lenne, hogy a Győri Izraelita Hitközség⁶⁹ iratai vagy a budapesti Magyar Zsidó Levéltár⁷⁰ anyagai között őrizték, azonban azok egyik helyen sincsenek meg. A jegyzőkönyv másolatai meglehetnének még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött „Abdai gyilkosok” fedőnevű vastag dossziében is.⁷¹ Itt azonban csak utalás található egy 1967-ben kelt feljegyzésben arról, hogy a győri rabbi, dr. Vértés Árpád⁷² „határozottan tudja”, hogy „Radnóti özvegye és Ortutay Gyula” 1946-ban, „a meglévő összes dokumentumot magukkal vitték”.⁷³ Ezt „a határozott” állítást tovább árnyalja a Hulesch Ernő könyvében – adatolás nélkül – leírtak, miszerint a hitközség későbbi elnökét, Spiegel Károlyt 1950-ben felkereste Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszter. Spiegel Károly szerint Ortutay a temetkezési egyesület egyik „tevékeny tagjától”, „megkapta azokat a jegyzeteket és névsorokat, ami [sic] Radnótira vonatkozott, és amiket a koporsó elszállításakor nem vitt el”.⁷⁴ (A Hulesch által leírtakat Spiegel Mariann megerősítette.⁷⁵) Nem tudjuk tehát, hogy az elvitt dokumentumok között szerepeltek-e az exhumálási jegyzőkönyvek. Ortutay Gyula önéletrajzi vonatkozásokat tartalmazó

68 Meg kell jegyezni, hogy önmagában véve egy dokumentumon szereplő dátum, aláírás, iktatószám stb. nem jelenti annak hitelességét, hiszen ezeket is lehet hamisítani.

69 Kutatásokat folytattam a Győri Izraelita Hitközségben (2009. 09. 15.). Szeretném megköszönni a Győri Izraelita Hitközség elnökének, Villányi Tibornak és a hitközség alkalmazottjának, Spitzer Olgának a segítségét!

70 A budapesti Magyar Zsidó Levéltár vezetőjének, Toronyi Zsuzsának elektronikus levele. Budapest, 2009. 09. 18. Szeretnék köszönetet mondani Toronyi Zsuzsának segítségéért!

71 Abdai gyilkosok fedőnevű dosszié. ÁBTL 3.1.5. O-16476. Részletesen lásd: Csapody Tamás: *Abdai gyilkosok*. AETAS 25. évf. 2010. 1. sz. 66–92.

72 Dr. Vértés Árpád (? 1919 – Győr, 2003). Győr és egyben Észak-Dunántúl főrabbija

73 Feljegyzés. Győr, 1967. 05. 25. Nytsz.: 1231/5876/1967. ÁBTL 3.1.5. O-16476. 7.

74 Hulesch Ernő: *Tarkölövés*. Dokumentumriport Radnóti Miklósról. SZIF-UNIVERSITAS, Győr, 2000. 102–103.

75 Spiegel Katalin telefoninterjú, 2009. 09. 26.

könyvében⁷⁶, vagy a már idézett naplójában⁷⁷ nem találunk erre vonatkozó adatokat. A Radnótira vonatkozó dokumentumokat külön gyűjtő Ortutaynak a hagyatékában sem találhatók meg az exhumálási jegyzőkönyvek vagy a szemelvények.⁷⁸ Fölmerülhetne még az exhumálási jegyzőkönyvek ismerőjeként vagy „tulajdonosaként” Tolnai Gábor⁷⁹ és Baróti Dezső⁸⁰, de a jegyzőkönyvek egyikük hagyatékában sem fellelhetők.⁸¹ Tolnai, aki Radnóti haláláról számos jelentős tanulmányt tett közzé⁸², munkáiban még érintőlegesen sem szólt az exhumálás körülményeiről vagy az exhumálási jegyzőkönyvekről.

Összefoglalás

Az eddigieket összefoglalva bizonyítottunk vesszük, hogy Radnóti Miklós és 21 társának abdai exhumálása során több részből álló exhumálási és egyben agnoszkálási jegyzőkönyv készült. (Az egyik Abdán kelt, 1946. június 19-én, míg a másik ismeretlen helyen 1946. június 20-án.) Az exhumálási jegyzőkönyvek terjedelmeseek, alaposak, részletesek és orvosi, valamint igazságügyi szempontból egyaránt pontosak voltak. Az exhumálási jegyzőkönyv egyik – vélhetően – leghosszabb része „ismeretlen holttestek szemléjéről és boncolásáról” készült. Ehhez a jegyzőkönyvhöz önálló részként csatoltak egy boncolási jegyzőkönyvet is. A másik exhumálási jegyzőkönyv az „Összesített orvosi vélemény” címet viselte. Vélhetően ezek egyikéhez tartoztak a Gyarmati Fanni által látott exhumálásról készült rekonstruált rajzok. Az exhumálási jegyzőkönyveket ismerte az ügyben nyomozó politikai államrendőrség, a nyomozást vezető Orbán Miklós rendőr százados, a jegyzőkönyvekből szemelvényeket készítő Nagy József és Gyarmati Fanni, Ortutay Gyula és valószínűleg Baróti Dezső és Tolnai Gábor. Ezek az exhumálási jegyzőkönyvek eltűntek, ezek sem levéltárakban, sem magánszemélyeknél jelenleg nem lelhetők fel.

Az államrendőrség birtokában lévő exhumálási jegyzőkönyvekből Nagy József rövid szemelvényeket állított össze főnökének, Ortutay Gyulának. A szemelvényeket Ortutay Gyula nem adta át a nála titkárnóként dolgozó Gyarmati Fanninak. Nagy József szemelvényeit később megismerhette Dienes András, és általa Gyarmati Fanni.

A nevezett exhumálási jegyzőkönyvek eredeti példányait tehát nem ismerjük, azokról csak másodlagos forrásokból tudunk. Ezek visszaemlékezések és kivonatos források. Ezekből konkrét információkat kapunk az exhumálási jegyzőkönyvek részeiről, tartalmáról, formájáról, készítőiről és keletkezési idejéről. Mindez azonban azt jelenti, hogy mivel

76 Ortutay Gyula: *Fényes, tiszta árnyak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

77 Ortutay Gyula: *Napló* 1. 1938–1954. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009.

78 OSZK Kézirattár 325. fond. és MOL K-850. fond.

79 Tolnai Gábor (Kunszentmiklós, 1910. 12. 29. – Budapest, 1990. 02. 17.) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja, Radnóti Miklós szegedi évfolyamtársa és barátja.

80 Baróti Dezső (Torda, 1911. 10. 02. – Budapest, 1994. 09. 05.) irodalomtörténész, egyetemi tanár, Radnóti Miklós szegedi évfolyamtársa és barátja.

81 Baróti Dezső fiának, Baróti György közlése szerint a hagyatékban nem lelhető fel az exhumálási jegyzőkönyv. Telefoninterjú, 2009. 11. 29. Tolnai Gábor fiának, Tolnai Márton közlése szerint a hagyatékban nem lelhető fel az exhumálási jegyzőkönyv. Személyes közlés, Budapest, 2009. 04. 21. Szeretném megköszönni segítségüket!

82 Tolnai Gábor: *Radnóti utolsó időszaka*. In: *Nőnek az árnyak*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. 177–255. Tolnai Gábor: *Radnóti-kutatásaim margójára. Az utolsó korszakról*. Magyar Tudomány, XXX. kötet 7–8., 1985. július–augusztus, 500–501.

hitelességük csak valószínűsíthető, de nem ellenőrizhető, a fellelt pontatlanságok vagy ellentmondások nem orvosolhatók.

Ezekről az exhumálási jegyzőkönyvekről Ferencz Győző közleményéig nem volt tudomásunk. 2005-ig a szakirodalomban és a közvéleményben úgy élt, hogy a Kőszegi–Hulesch–Gerencsér által közölt jegyzőkönyv az egyedüli exhumálási jegyzőkönyv. Ez úgy került idézésre, mintha annak forrása és teljes tartalma ismert, hitelessége pedig megkérdőjelezhetetlen lett volna. Ez azonban nincs így. A Spiegel-jegyzőkönyv megtalálása után tudjuk, hogy a Kőszegi-jegyzőkönyv nem tekinthető hitelesnek, bármennyire is meghatározta eddigi gondolkodásunkat a kivégzésről, az exhumálásról és agnoszkálásról. A Nagy József-szemelvények ismerete nyomán pedig a Kőszegi-jegyzőkönyvről azt mondhatjuk, hogy az exhumálási jegyzőkönyvek valamelyik melléklete lehetett, vagy – ami valószínűbb – hogy az exhumálási jegyzőkönyvből készült kivonat. Szerzője és keletkezési ideje azonban ismeretlen.

Az abdai exhumálási jegyzőkönyvek szövevényes története alapján meg kell állapítani, hogy az eredeti jegyzőkönyveknek nyoma veszett, mielőtt még nyilvánosságra kerülhetek volna. A rendelkezésünkre álló források másodlagos vagy memoár jellegű kivonatos közlések, amelyek kontrollálhatatlanok. Amennyiben utóbbiak hitelességét mégis elfogadjuk, akkor ezek alapján leírható az exhumálás és az agnoszkálás. Mindezzel együtt nem tudjuk minden hitelt érdemlően dokumentálni Radnóti Miklós és 21 társának exhumálását és agnoszkálását.